

Freiburg im Breisgau-i látkép az 1890-es évekből. © Rijksmuseum/Amsterdam

Szalai Zoltán - Zuh Deodáth¹

Beszélgetés Odo Marquarddal

Az itt olvasható interjúban a közelmúltban elhunyt filozófus, Odo Marquard (1928, Stolp, Pomeránia; ma Słupsk, Lengyelország - 2015, Celle, Alsó-Szászország), Joachim Ritter tanítványa és egykori aszisztense vall tanulmányairól, indulásáról és azokról az emberekről, akiket személyes kötöttségei és szakmai pályája szempontjából jelentősnek ítélt. A beszélgetés kulcskérdései a Freiburg im Breisgau-i egyetemi környezetre és Szilasi Vilmosra (1899-1966) vonatkoznak. Az Edmund Husserlnél és Martin Heideggernél is tanuló Szilasi 1947-től Freiburgban az oktatástól eltiltott Heidegger katedráján annak helyettese volt tiszteletbeli professzorként. Szilasi a századelő budapesti értelmiségének emigránsaként egészen más szellemiséget képviselt a feketeerdei egyetemen, mint a német akadémiai környezetben szocializálódott filozófusok.

A beszélgetésben többször előkerül a Ritter-tanítványok viszonya a marxista szerzőkhöz és a hatvanas évek végének német baloldali mozgalmához. Végül Marquard általánosabb érelemben vett filozófiai elveiről és a filozófiatörténet művelése iránti elkötelezettségéről is vall. Az interjú zárásában amellet teszi le a voksát, hogy a filozófia művelése nemcsak bizonyos témák iránti érdeklődést és elkötelezettséget jelent, hanem az érvelés és az értelmezés egy olyan formáját is megköveteli, amely elválaszthatatlan a filozófiát művelő személytől és az ő világban betöltött szerepétől, így pedig folyamatosan változik és kihatással van a témák választására is.

---

¹ Az interjút Zuh Deodáth jegyezte le és fordította, és Szalai Zoltán jegyzi kontrollfordítóként. A jegyzeteket Zuh Deodáth írta.

A beszélgetést Szalai Zoltán készítette 2007. november 21-én Gießenben, a németországi Hessen tartományban. Odo Marquard ekkor 79 éves volt. Az eredeti német nyelvű szöveg Szilasi Vilmosra vonatkozó részletei már nyomtatásban is megjelentek (Szalai 2017: 186–188).² Az itt olvasható interjú a beszélgetés teljes szövegének szerkesztett változata, amelyben az ismétléseket, redundáns részeket elhagytuk, illetve azokra a részekre koncentráltunk, amelyek filozófia- és kultúr-történetileg a közönség számára lényegesek lehetnek.

*

Szalai Zoltán: Bevezetéképpen freiburgi tanulóéveinek szeretnék kicsit jobban utána-járni és elsősorban Szilasi Vilmosról és hatásáról kérdezni. Diákként éreztek-e valamit azokból a konfliktusokból, amelyek Szilasi körül alakultak ki Freiburgban? Gondolom, ha ezek a konfliktusok valóban jelentősek voltak, akkor annak nyoma maradt a diákokban is.

Odo Marquard: Amennyiben erről Hermann Lübbét³ kérdezte volna, aki politikailag sokkal éberebb volt, mint mi, akkor most más válaszokat kapna. De számunkra ez nem volt probléma. Még akkor sem, ha észrevettünk bizonyos nehézségeket. Maga Max Müller⁴ is megnyilvánult ezekben a kérdésekben, hiszen például láthatóan voltak nehézségek Struve⁵ habilitációja körül, aki akkoriban a fakultás egyik magántanára volt. De a dolgok ilyen állása iránt én már csak azért sem érdeklődtem, mert nekem Struve szakemberként nagyon unalmas volt. Nem volt vele semmi bajom, egyszerűen nem volt érdekes számomra, és három szemeszter alatt nem is sikerült igazán tisztességes ítéletet formálnom róla. Müller és Szilasi között biztosan voltak súrlódások. Csupán spekuláció, de úgy tudom, hogy

² Marquardról és generációjának filozófusaihoz való viszonyáról részletesebben szintén itt olvashatunk. Marquardtól magyarul eddig a következő szövegek érhetők el: Marquard 1995, 2001. A német nyelvű Szilasi-monográfia magyar recenziója megjelent folyóiratunkban: Varga 2017.

³ Hermann Lübbe (1926–), a Joachim Ritter köré szerveződő filozófiai iskola tagja, a német politikai eszmetörténet egyik legfontosabb kortárs képviselője, a konzervatív-kritikai politikai esszé jelentős alakja. Marquarddal Freiburgban és Münsterben voltak diáktársak.

⁴ Max Müller (1906–1994), filozófus, freiburgi rendes egyetemi tanár, Edmund Husserl, Martin Heidegger és a történész Friedrich Meinecke tanítványa, kulcsterülete a történetfilozófia volt. 1954-ben az ő irányításával szerzett doktori címet Odo Marquard Freiburgban a *Zum Problem der Logik des Scheins im Anschluß an Kant. Über Möglichkeiten und Grenzen einer kompromittierenden Genealogie der Metaphysik* [A látszat logikájának problémája Kant művei alapján. A metafizika kompromittált genealógiájának lehetőségei és határai] című értekezéssel (a disszertáció később *Skeptische Methode im Hinblick auf Kant* [Szeptikus módszer – kitekintéssel Kantra] címmel jelent meg – Freiburg/München: Alber, 1958).

⁵ Wolfgang Struve (1917–2011).

Müller asszisztense, Heinrich Rombach⁶ és Szilasi között volt valami konfliktus. 1949–1950-ben, az első két szemeszter alatt egyenesen az volt az érzésem, hogy Szilasi egyfajta társutas volt. Ez utána megváltozott, amikor 1954-ben visszatértem, hogy Müllernél ledoktoráljak. Szilasi volt a dolgozatom korreferense, így aztán közös ítéletre kellett jutniuk. Az volt az érzésem, hogy esetükben én voltam a békebíró. Mindenesetre a hangulat Szilasi, Müller és én között kiváló volt abban a félévben. Ha jól emlékszem, egy kollokviumot is tartottunk közösen Kantról és *Az ítélőerő kritikájáról*, amelyben megpróbálkoztunk a kanti filozófia visszafelé olvasásával. A kiindulópont az volt, hogy a magában való dolog fogalmát mindannyian ismerjük, de senki sem tudja igazán hova tenni, így pedig elsőbbséget kellene adnunk az érdek nélküli tetszésnek Kant értelmezésében.

Az én doktori fokozatom volt egyébként az első Freiburgban a második világháború után, amelyet *summa cum laudéval* ítélték oda. Meg is voltam lepődve, hiszen a filozófusok általában nem adnak *summákat*, ahogy – némi iróniával visszatekintve – én sem nagyon adtam soha. De akkor ez nagyon felszabadított. Max Müller egyszer el is mesélte ezt nekem egy hallgatóknak tartott találkozáson, persze négy szemközt, amikor Rombach nem volt ott. Azt mondta, hogy reméli, hogy Rombach nem neheztel rá azért, mert csak *magna cum laudé*t kaphatott – Müller bevallotta, hogy fiatal ordinariusként⁷ túl bátortalan volt ahhoz, hogy a legmagasabb fokozatot ítélje oda Rombachnak, hiszen akkoriban még annyi nagy név volt ott Freiburgban. Túl bátortalan volt, mint ahogyan fiatalon mindannyian kevésbé vagyunk bátrak, mint idősebben. Úgy gondolom, Müller gesztusa nagyon szép volt, kimondott valamit, amit magával kapcsolatban problémásnak ítélt, nehogy szívében rossz érzések verjenek tanyát.⁸ Ezután Müllerhez fűződő kapcsolatom is szorosabbá vált.

Heidegger oktatástól való eltiltása után mindannyiunkban felmerült a kérdés, hogy mi lesz a katedrájával, illetve Szilasi mihez kezd majd vele. Ő kapta meg ugyanis a professzori pozíciót. Max Müller például mást támogatott, Joachim Ritter,⁹ tanáromat és későbbi főnökömet Münsterből, akinek ajánlását is élvezte a professzori kinevezések előtt. Ritter akkor biztos befutónak számított, de végül

⁶ Heinrich Rombach (1923–2004).

⁷ *Ordinarius* = rendes egyetemi tanár, aki a német egyetemek csúcsát képező professzúrák egyike fölött diszponál. Az oktatói táblán ez a legmagasabb beosztás, ugyanakkor több tudományos munkatárs közvetlen munkaadójának, tehát felső kategóriájú állami hivatalnoknak számít.

⁸ A magasztos megfogalmazás a német eredeti szó szerinti fordításában: „nehogy szívét haramiák barlangjává tegye”. Bibliai utalás Máté evangéliuma 21,13 szöveg helyére: „Meg van írva: Az én házamat imádság házának nevezik: ti pedig rablók barlangjává teszitek.”

⁹ Joachim Ritter (1903–1974), filozófus, filozófiatörténész, münsteri rendes egyetemi tanár, a *Collegium Philosophicum* (lásd lejjebb) szemináriumainak szervezője és vezetője, a nevével fémjelzett német filozófiai tömörülés központi alakja.

mégsem ő ért célba. Heidegger hatása még az egyetemen kívülről is nagyon nagy volt.

Szilasi előadásai során – arra már nem emlékszem, hogy a Schellingről vagy a fantázia-problémáról szólókon – nagyon sokakkal ismerkedtem meg. Azt hiszem, hogy a Schelling-órán találkoztam Ernst Tugendhattal¹⁰ és Werner Marxszal.¹¹ Tugendhat akkor tért vissza Amerikából, ahol ösztöndíjjal tartózkodott. Ebben a szemeszterben összebarátkoztunk, elsősorban azért, mert akárcsak a münsteri Lübbe, Freiburgban idegenek voltunk. Nem tudtam teljesen megérteni, hogy egy emigrált zsidó filozófus 1949-ben éppen Freiburgba térjen vissza, egy olyan országba, amely a szüleinek annyit ártott. A szülei ismert emberek voltak, brünni házuk pedig művészettörténetileg is jelentős alkotás, amelyet Mies van der Rohe tervezett. Egyike volt az első olyan háznak, ahol az ablakok és az ajtók egészen a tető szintjéig értek.¹² Néha elgondolkoztam azon, hogy milyen lehetett ott gyerekként. Tugendhat elmondta, hogy egyáltalán nem volt ott nehéz gyerekeskedni, hanem kellemes és szép volt: onnan fentről az egész környéket szemmel lehetett tartani. Tugendhat édesanyja annak a „három nővérnek” az egyike volt, akik 1932–1933-ban Heideggernél tanultak. Az egyik Käthe Viktorius volt, aki Bázelen lett pszichoanalitikus, a másik Helene Weiss,¹³ aki Angliában vagy Skóciában élt, és Arisztotelésszel foglalkozott, és a harmadik volt Grete Tugendhat. Emlékeim szerint Ernst arról mesélt, hogy a freiburgi hazatérését a családban nagy viták előzték meg; az édesapja azt kérdezte, hogy: „Csak nem akarsz ahhoz a disznóhoz [Heideggerhez] menni?”; miközben az édesanyja így nyilatkozott: „Ha filozófiát akarsz tanulni, akkor oda kell menned!”. Tugendhat ezt a második utat választotta, itt is habilitált Freiburgban. Heideggerrel kapcsolatban ő egy sajátos álláspontot foglalt el. Kiváló kutató volt, olyan Heidegger-előadásokat rekonstruált, amelyek már Heideggernek magának sem voltak meg. Tugendhat ezen túl egy nagyon éles

¹⁰ Ernst Tugendhat (1930-).

¹¹ Werner Marx (1910-1994).

¹² A Tugendhat-villa a modernista építészet egyik korai emblematikus dokumentuma. 1929-1930-ban Ludwig Mies van der Rohe tervei alapján építették fel az akkor már Csehszlovákiához tartozó Brünnben (Brno). Az építetők, Ernst Tugendhat szülei a vállalkozó-házaspár, Fritz és Grete Tugendhat voltak. Marquard naiv, de szemléletes megfogalmazása arra vonatkozik, hogy a lapos tetős villa ajtó- és ablaknyílásai bizonyos esetekben a teljes fal síkjára kiterjedtek, mivel a vasbeton szerkezet megengedte az üveg függönyfal építését.

¹³ Helene Weiss (1901-1951) Heidegger tanítványa volt a korai 1920-as évek és 1934 között, amikor származása miatt emigrációba kényszerült. Halála előtt leghosszabb ideig a Glasgow-i Egyetemen tanított. Weiss tulajdonában több Heidegger-előadás saját kezű jegyzete volt, amelyek halála után Ernst Tugendhathoz kerültek. Ezek lehetnek azok a nehezen beszerezhető előadászövegek, amelyeknek a rekonstrukciójáról Marquard később beszél. A kéziratokat 1992-ben a Stanford Egyetem vette meg Tugendhattól, így kerültek az Egyesült Államokba. Ma a stanfordi Heidegger Archívum tulajdonát képezi.

eső analitikus filozófus, aki – szerintem – az analitikus filozófiát túlságosan is komolyan veszi.

SzZ: *Tudták-e annak idején, hogy Szilasi Vilmos Magyarországról származik? Tudtak valamit a múltjáról?*

OM: Igen, természetesen. Még valami hozzá kell tennem ehhez, olyasmit, ami remélhetőleg nem teljesen mentes minden relevanciától. Amikor Münsterből Freiburgba érkeztünk, Heidegger még nem volt elérhető, holott mi azért mentünk oda, hogy Heideggert hallgassuk. Grete, Hermann Lübbe későbbi felesége szintén Freiburgban volt, mielőtt hét szemeszter után Lübbét követte Münsterbe. (Nálunk a helyzet hasonló volt, csak egy kicsit később zajlott le, mint náluk. Már ledoktoráltam, de még nem tettem le az állami véglegesítő vizsgát, miközben a feleségem már igen. Mindenképpen szeretnénk volna ezt összehangolni, és Freiburgból hasonló feltételekkel távozni.) Mindenesetre Lübbének hosszadalmas utat kellett megtennie: Tübingenben Gerhard Krüger¹⁴ asszisztense volt; a Frankfurti Iskolában Horkheimerrel és Adornóval állt kapcsolatban; tanított Erlangenben; Hamburgba ment, és (ha nem tévedek) onnan pedig Kölnbe. Mindig úton volt, és ennek a hátrányai persze előnyére is váltak, mivel mindenhol ismerték. De az alapvető nehézséget ez mégsem szüntette meg, és azt kell mondanom, hogy a generációm sokat szenvedett ettől.

SzZ: *És hogyan került Szilasi ebbe az összefüggésrendszerbe?*

OM: Amikor azon keseregünk, hogy nem tudunk kapcsolatot teremteni Heideggerrel, csak a korábbi generáció olyan alakjaival, mint Eugen Fink, Grete Lübbe azt mondta, hogy csak ne bánkódjunk ezen, mert „van itt valaki más is”. Ez a másik pedig Szilasi volt. Elkezdünk járni a szemináriumaira, és igazán meg voltunk elégedve velük. Nagyon érdekelt minket, hogy Szilasi hogyan viszonyul Heidegger fundamentál-ontológiájához, vagyis hogy az ez alá tartozó speciális ontológiákon mit ért. Szilasi azt mondta, hogy ezek mind tapasztalati tudományok, amelyeket egyenként kell tanulmányoznunk.

Tudtuk róla azt is, hogy volt köze Lukácshoz, de azt nem tudtuk, milyen. Egyszer lemondtam egy Schelling-referátumomat, amit nem is bántam, mivel a kései Schellingről tartottam volna, amelyben nem voltam igazán otthon, és keveset is olvastam tőle, így nem is lehetett volna mestermunka. Szilasi pedig bosszankodva ugyan, de amellett döntött, hogy a beszámoló helyett a *Történelem és osztálytudatról* beszél, különösen pedig az „Eldologiasodás-tanulmány”-ról.¹⁵ A könyvet

¹⁴ Gerhard Krüger (1902-1972) 1952-ben Tübingenből Frankfurt am Mainba került. Lübbe 1955-ben, doktori fokozatszerzése után távozott Freiburgból.

¹⁵ Lukács 1971 (1923).

nem volt könnyű beszerezni. Egy hasonló jelenet ma már elképzelhetetlen lenne. De félreértés ne essék: nem politikai okokat kell ezek mögött keresni, hanem egyszerűen azt, hogy nem voltak példányok a könyvből, annyira ritka volt. A müncheni egyetemi könyvtárban sikerült később újra megtalálnunk, és egy filozófus és teológus barátunk, Steinbüchel¹⁶ után is maradt egy példány Tübingenben. Erre Szilasi hívta fel a figyelmünket, mi pedig elmentünk, és lemásoltuk.

SzZ: *És hogyan, milyen hangnemben beszélt Szilasi Lukácsról? Pozitív vagy más hangvétellel?*

OM: Azt mondta, ami Lukácsról elmondható. Nem volt ebben semmi politikai köntörfalazás. Elmondta, hogy Lukácsnak köze volt Kun Bélához, de hát mit is tudhattunk mi akkor Kun Béláról, hacsak azt nem, hogy voltak bizonyos történeti események, amelyeknek részese volt. Azt is tudtuk, hogy Lukács Budapesten úgy-mond szellemi háztartást vezetett, ahol sok mindenki fordult meg az évek során.

SzZ: *Beszélt-e Szilasi Magyarországról?*

OM: Azon túl, amit eddig is jeleztem, nem sokat. De persze ott volt az 1954-es berni mérkőzés Németország ellen. Megkérdeztük tőle, hogy vajon ki fog győzni, és azt mondta, hogy: „Mindenképpen mi nyerünk!”. Ez viszont csak egy mellékes megjegyzésként hangzott el, nem gondolom, hogy Szilasi nagy futballrajongó lett volna, ellentétben Max Müllerral és – igen, bizony – Heideggerrel. Ők ketten szívvel-lélekkel élték át az eseményeket. Müller személyesen ott volt a Wankdorf-stadionban. Még ma is emlékszem Puskás és Hidegkuti nevére, sőt valamikor a teljes csapatfelállást kívülről fújtam. Meglepő, ám igaz, hogy Heidegger nem látta a televízió és a technika gondviselő erejét, de a labdarúgását igen.

SzZ: *Mivel váltotta ki Önben Szilasi a legnagyobb érdeklődést?*

OM: Valószínűleg Szilasi volt a legérdekesebb freiburgi filozófus. Szilasi révén lett betekintésünk abba, ahogyan Husserl gondolkodott. Két jellegzetes mondását is ki szeretném itt emelni, az egyik a „gondolkodj értelmesen!”, a másik pedig a „gondolkodj bután!” volt. A „bután” felszólítás itt arra vonatkozott, hogy jól járj utána annak a dolognak, amit nem tudsz. Volt Szilasinak egy harmadik jelentős megfogalmazása is: „gondolkodj drámaian!”. Ez Hegeltől származott *A szellem fenomenológiájából*, és arra vonatkozott, hogy a legfontosabb mindig a legbelső viszonyok feltárása, hiszen ez mindent tartalmaz. Ezt meg lehetett tanulni Szilasitól. Ebből a perspektívából jött az a motiváció is, hogy egy filozófus lehetőség szerint

¹⁶ Theodor Martin Wilhelm Steinbüchel (1888–1949). Marquard itt valószínűleg arra utal, hogy a freiburgi tanulmányainak kezdetekor elhalálozott tübingeni professzor, Steinbüchel hagyatékában maradt egy példány Lukács 1923-as könyvéből.

a nehéz dolgokat megpróbálja könnyűvé tenni és a dolgokhoz magukhoz oda fordulni. Majd pedig ott volt híres tézise, hogy a filozófia tapasztalati tudomány. Ehhez a gondolathoz mindig visszatért, és nagyon erős nyomot hagyott a gondolkodásán. A nehéz filozófiai dolgokat mindig megpróbálta könnyebbé tenni. A filozófusok sokszor éreznék késztetést arra, hogy a nehéz dolgokat még nehezebbé tegyék, de ezt Szilasi elítélte. Emlékszem, milyen erővel tudta elmagyarázni, hogy mit kell „transzcendentális tapasztalaton”, „tisza Én”-en, „alkalmazkodott Én”-en értenünk. Ebben az összefüggésben például az intimitás fogalmának szemléletes elemzését adta úgy, hogy közben tartózkodott bármelyik jelenlevő hallgató személyes intimitásának megsértésétől – ez pedig különösen fontos erénye volt. A filozófiai fogalmak között a történetiségre vonatkozóak voltak a legnehezebbek, legbonyolultabbak – de a filozófusok mégis úgy szerettek erről beszélni, hogy ők most „folyamat-tapasztalatot” szereznek. Mi szerettünk ezen viccelődni, és azt mondtuk, hogy ha rákérdéznének, hogy „de milyen tapasztalat ez?”, akkor a válasz így hangzana: „székelési folyamat-tapasztalat”. Az efféle viccek nem is Szilasival kapcsolatban fogalmaztak meg kritikát, hanem olyanokkal szemben, mint a nálam kevéssel idősebb Helmut Höfling, aki szintén Szilasinál tanult. Höfling a filozófia egy sötét formáját művelte: kérdéseket tett fel, és ezekre megpróbált lehetőség szerint nem válaszolni.

SZ: *Igaz-e az, hogy a Collegium Philosophicum (CP)¹⁷ filozófiai kollokviumaira Ritter Carl Schmittet¹⁸ is meghívta?*

OM: Az igaz, hogy Ritter a CP tízéves fennállásának jubileumi találkozájára meghívta Schmittet. Ott én jegyeztem a köszöntőverset, amelynek témája és hangütése Schmittet nagyon megindította. De ez csak egy eset volt, és az semmiképpen nem igaz, hogy Ritter rendszeresen megkereste volna Schmittet, hogy a szemináriumokra invitálja. Viszont Schmittnek személyes érdekeltségei voltak, rokonai éltek

¹⁷ A Collegium Philosophicum eredetileg egy 1947-ben kezdődő, a münsteri Westfälische-Wilhelms-Universität keretein belül rendszeresen működő emelt szintű szemináriumsorozat volt, amelyet Joachim Ritter vezetett. Az itt megfordult elméletírók közösségét szokás Ritter-iskolának vagy Münsteri Iskolának nevezni és a 20. századi német gondolkodás hegeli alapokon szerveződő konzervatív vagy újkonzervatív, hermeneutikai mozgalmának tekinteni. A Ritter-kör, akárcsak a német fenomenológusok szélesebb értelemben vett csoportja, nem volt igazi „iskola”, mivel nem volt olyan központi tanítás vagy tanrendszer, amelyet tagjai egységesen képviseltek voltak. Bizonyos módszertani és világnézeti kérdésekben való egyetértés kötötte őket össze.

¹⁸ Carl Schmitt (1888–1985). A Ritter-kör szemináriumi idején Schmitt tevékenysége szenzitív kérdésnek számított. A 20. század nagy német jogtudósa és jogfilozófusa nem volt hajlandó együttműködni a második világháború után a német értelmiségnek a szövetségesek által kezdeményezett náciellenes (Entnazifizierung) kezdeményezéseivel, ezért és nyilvánvaló nemzetiszocialista múltja miatt egyetemi katedrát sem kaphatott.

Münsterben, és ha már háromszor vagy négyszer amúgy is odalátogatott, akkor kézenfekvő volt az is, hogy meghívást kapjon a találkozóinkra. Azt is érdemes tudni, hogy a Ritter-kör néhány tagja, például Ernst Wolfgang Böckenförde¹⁹ és Hannah Specht Schmitt tanítványai voltak, a szemináriumokon pedig nem csak Ritter emberei voltak jelen, hanem sok más fakultás tanárai és diákjai is. Például Udo Vierhaus is ez utóbbiak közé tartozott. Ezeken a szemináriumokon nagyon sokat tanultam. Meg kell jegyezni azt is, hogy Schmittnek remek témái voltak, és mint egy jó tanár, sokat foglalkozott a diákokkal: egyszer az én egyik dolgozatomat is elolvasta, és alkalmat talált arra, hogy annak megbeszélése kapcsán további munkára bátorítson. A doktorimat szintén elolvasta, megjegyzéseket is fűzött hozzá, amit ragyogó ajándékként éltem meg. Carl Schmitt kiválóan tudta a fiatalokat motiválni, de jól tudta ezt a saját szempontjából is érvényesíteni, mert a felbátorított diákokkal olyan szövegeket olvastatott el (és kért azok tartalmáról beszámolót is), amelyekre neki már nem volt ideje. Schmitt-tel kapcsolatban mindig felmerülnek az 1933 utáni dolgok, de ezekről a történészek már olyannyira sokat tudtak ekkor is, hogy bizonyos szempontból mi már csak meghallgatni tudtuk őket, nem volt min vitatkozni, én pedig még csak olyan sem voltam, mint Lübbe, aki schmitti baloldali hegelianus lévén, nem is kötötte össze Schmittet közvetlenül azokkal az időkkel. 1968-ban egy történetfilozófiai előadást tartottam, azon Koselleck *Kritika és válságát*²⁰ elemeztük. A könyvben Schmitt gyakori hivatkozási alapnak számított, így a vonatkozó műveket is alaposan el kellett olvasnom. Schmitt szövegeivel tulajdonképpen így kerültem kapcsolatba, és nem korábban, a CP-beli jelenléte nyomán. Ritter és Schmitt az államelméletről akkoriban igen elmélyült beszélgetéseket folytattak, de ez a téma a szemináriumok során merült fel. A CP-n belül Ritter és Schmitt szerepe közé így nem is lehetett egyenlőségjelet tenni.

SzZ: Szilasi művei ismertek voltak-e a kor közönsége előtt?

OM: Természetesen ismerték őket. Julius Ebbinghaus²¹ egyik kollégája Marburgból, Klaus Reich például egészen kritikusan nyilvánult meg egy recenzióban a *Macht und Ohnmacht des Geistes*²² [A szellem ereje és tehetetlensége]-ről. Nem emlékszem pontosan kifogásainak természetére, de az biztos, hogy Szilasi könyve akkor nagy újdonságnak számított.

¹⁹ Ernst Wolfgang Böckenförde (1930–), jogtudós, német szövetségi alkotmánybíró.

²⁰ Reinhart Koselleck (1923–2006) nagyhatású 1954-es doktori értekezése a *Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, amely 1959-ben jelent meg könyvformában (magyarul lásd: Koselleck 2016).

²¹ Julius Ebbinghaus (1885–1981).

²² Szilasi 1946.

SzZ: *Kutatásaim során problematikus volt az is, hogy Szilasi műveinek teljes bibliográfiája nem állt a rendelkezésünkre, és mindig újabb és újabb címek merültek fel. Van-e esetleg olyan, kevésbé ismert tanulmánya, cikke, amelyre szívesen emlékszik?*

OM: Itt van például a Schelling-cikke a *Studia Philosophica* című svájci folyóiratból 1954-ből.²³ De értem, hogy mire céloz. Szilasi nem volt nagyon ismert filozófus. Hogy miért? Ennek okait több dologban is látom: az egyik, hogy akkor vált egy katedra birtokosává, amikor a professzorokat nagy megbecsülés övezte ugyan, de mégsem volt lehetőségük arra, hogy a média eszközei révén is ismertté váljanak; arról a lehetőségről van szó, amivel Adorno nem sokkal később már rendelkezett. Elsősorban szakkonferenciákon kellett helytállniuk, és ezek bizony nem a szélesebb nyilvánosságnak szóltak. Szilasival szemben, konfliktusai miatt, amúgy is nagy volt az ellenállás az egyetemen. Ha magamra tekintek, egy generációval később bizony jóval több alkalom volt arra, hogy ne csak a szakmai közeg révén váljak ismertté, és ne csak filozófusok olvassanak. Gondoljuk el, hogy Szilasinak az összes problémáját cipelnie kellett arra a Schelling-kongresszusra, amelyen a fent említett tanulmányát adta elő. Hatalmas nyomás lehetett rajta, hiszen tudta, hogy ez nem egy megismételhető dolog, oda kellett utaznia, és ezzel az *egyetlen* alkalommal volt lehetősége arra, hogy jó benyomást tegyen.

SzZ: *Beszéljünk még egy keveset Szilasiról. Mely gondolatai voltak hatással az Ön filozófiai látásmódjára?*

OM: Azt mondanám, hogy bizonyos írásai Schellingről, valamint a német idealizmus és a fenomenológia kapcsolatáról. Azt is mondta, hogy a filozófia arra taníthat meg minket, hogy az élet megfelelő helyzetei során lehetőségünk legyen igent vagy nemet mondani. A filozófiai megfontolások összefüggésben állnak a teodicea-problémával – ez is egy olyan gondolat, amelyre különösképpen Szilasinál lettem figyelmes, és persze, nagyon valószínű, hogy az, amit én ebből kihoztam, egészen másképpen nézett ki, mint nála. Először jó kantiánus voltam, de azután Hegel és Schelling határozta meg azt, ahogyan gondolkodom. Hegelt Schellingnél érdekesebbnek is tartom. Hegelnél (Ritter egyik fő hivatkozásánál) találtam meg annak az eszközeit, hogy a polgáriassághoz fűződő viszonyunk kérdését tisztázzam – egy olyan kérdésről van már itt szó, amelyet Szilasi nem tett fel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Szilasitól ne tanultam volna nagyon-nagyon sokat. De én a cselekvéseink nagy dilemmáját akartam megérteni, egy olyan dilemmát, amelynek feloldása egy ideig számomra is nyitott volt: vagy amellet döntünk, hogy megvédjük a polgáriasságot, vagy pedig forradalmat csinálunk.

²³ Szilasi 1954.

SzZ: És hogyan döntött?

OM: Hogy megvédjük a polgáriasságot. A reális forradalmat nekünk 1968 jelentette, de a hatvannyolcasok számára ez nem vezetett túl nagy sikerhez. Egyben pedig ez annak a ritteri tézisnek a cáfolata volt, hogy a hegeli filozófiát forradalmi filozófiának tekintsük, ahogyan azt heidelbergi székfoglalójában kiemelte. Mindent összevetve ezek után vált világossá számomra, hogy a szkepszis elfogadhatóbb eszköz ennek a dilemmának a kezelésére.

SzZ: Schmitt polgárelles nézeteit elfogadta vagy elutasította?

OM: Határozottan elutasítottam! Mindig az efféle eszmék ellen voltam. Úgy gondolom, hogy észszerűbb a szükségállapotot elkerülni. Ez pedig nem Schmitt tézise, aki azt meglehetősen komolyan vette, és beépítette saját elméletébe. Észszerűbb, ha mértéktartóak vagyunk a teljességre való törekvésünk érdekében, vagyis ne úgy tegyünk, mint a forradalmárok, akik mindig a világmegváltást szeretnék előirányozni.

SzZ: A polgáriasság tekintetében Ön itt olyan álláspontra helyezkedik, mint Thomas Mann?

OM: Az álláspontom tekintetében nagyon fontosnak találom Thomas Mann írásait, és ez a Thomas Mann-értelmezés bizonyos irányjaival szembe is megy. Úgy fogom fel a helyzetet, mint Arisztotelész, akinek a józanságát többre értékelem, mint Platón ömlengéseit.

SzZ: Nagyon izgalmas, amit mond, hiszen Szilasi doktori értekezése, amelyet még magyarul írt, egy rövid Platón-monográfia volt. Ezért a könyvért komoly kritikát kapott, amely gondolatainak eredetiségét kérte rajta számon. Lukács pedig azzal vádolta Szilasit,²⁴ hogy bizonyos gondolatokat elloptott tőle. Az említett plágiumvádak az én vizsgálataim alapján nem támaszthatóak alá, az viszont igaz, hogy Szilasi később a regény elméletéből fontos inspirációkat kapott arra, hogy irodalmi kérdéseket is érintsen műveiben. Szilasi az előadásában beszélt-e irodalmi témákról?

OM: Szilasi nem. Azt viszont meg tudom erősíteni, hogy Ritter és Lukács között bizonyos kérdések kezelésében voltak hasonlóságok. Jómagam kezdetben Kant és Schiller iránt egyformán érdeklődtem, de utána következett Hegel és a nagy kijózanodás, az esztétikáról való lemondás. Kezdetben praktizáltam is, hogy úgy

²⁴ Szilasi 1910. A könyv komoly kritikát kapott a korabeli klasszika-filológusoktól, de Szilasi későbbi barátja, Babits Mihály sem éppen elismerőleg írt róla a *Nyugatban*: „A merészség, harcban-tudományban, lelkesedés jele; s a lelkesedés az, aki túlbecsüli erejét. A lelkesedés az a türelmetlen, aki harcba vág, mielőtt a tudás teljes vértjét felöntené” (Babits 1910: 1478). Lukács György ellenérzésait tolmácsoló levele nem maradt fent, csak Szilasi válasza 1910 májusából (Lukács 1981: 199–202).

mondjam, jóval többet festettem, mint amennyit olvastam, mindenesetre az építézet és a festézet iránti komoly érdeklődést tanúsítottam. Miután egyre több órát, foglalkozást kellett tartanom, illetve a családom is ott volt, egyre kevesebb időm volt rá, majd fel is hagytam vele, de a művészet iránti érdeklődésemet soha nem adtam fel. Mi több, igen jó kapcsolatot tartottam fenn Max Imdahllal,²⁵ aki néhány házra lakott tőlünk, de ma már régen halott. Max egyike volt azoknak a művészettörténészeknek, akik komolyan kiálltak a kortárs művészet mellett.

SzZ: Egyre közelebb kerülünk 1968 évfordulójához, Németországban mind többet hallani 68 örökségéről, történeti megítéléséről és az ezekkel kapcsolatos vitákról. Ez az esemény és a hozzá kapcsolódó mozgalmak, tulajdonképpen a teljes jelenség, annak, aki Magyarországon szocializálódott, meglehetősen ismeretlen volt, és máig idegen is maradt. Milyen személyes tapasztalatai voltak ezekről az eseményekről?

OM: Az értelmezésem bizonyos tekintetben nagyon hasonlít Lübbééhez. Mint tudja, neki akkor több nehézséggel kellett szembesülnie. Annak idején az első reakcióm nem volt határozottan elutasító, de ahogy az idő telt, egyre több lett a kérdőjel, és a kétségek napról napra szaporodtak. Valahogy úgy tudnám összefoglalni, hogy a hatvannyolcasok víziója az volt, hogy a Szövetségi Köztársaságot gyakorlatilag egy, az egyházatyák korára emlékeztető állammá alakítsák.²⁶

SzZ: A saját szociáldemokrata gyökereit is említette. Mi alakította és változtatta meg a hozzáállását az eseményekhez?

OM: A kiindulópont egy dolog volt, de azután következett a helyzet egyre határozottabb átértékelése, és ezt minden – legalábbis gondolkodó – filozófusnál meg lehetett figyelni. Nem meglepő, hogy a történelem szinguláris perspektívája, amint a filozófia, szociológia vagy a teológia lehetőségeivel konfrontálódott, elutasító reakciókat váltott ki. Így volt ez mindig, és így fog történni a jövőben is, ehhez pedig nem muszáj Marxot olvasnunk, elolvashatjuk ezt Fichténél is. A hatvannyolcasok azonban úgy hitték, hogy a jelenlegi kor a kiteljesedett bűnösség kora, és egy teljesen más világot akartak létrehozni. Ez viszont azzal járt, hogy el kellett volna felejtenünk saját végességünket, individualitásunkat, ámde végül el kellett volna felejtenünk a lehetőségeink pluralitását is. Ahogy az idő múlt, egyre inkább ez az

²⁵ Max Imdahl (1925-1988).

²⁶ Ennek a gondolatnak többféle értelmezését is adhatjuk. Az egyházatyák időszakára emlékeztethet az, hogy: (a) bár többféle érvelést használunk, de egy bizonyos eszmerendszer (ott kereszténység; itt egyetemes, baloldali eszméken alapuló társadalom) meghonosítását segítjük elő; (b) fokozatosan leépítünk mindent, ami nem a mi társadalmi és erkölcsi preferenciákat szolgálja; (c) egyszerűen ragaszkodunk ahhoz, hogy vannak ortodox és heterodox álláspontok, és az ortodoxia képviselői a heterodoxia minden formájának ellenállnak.

érzés hatalmasodott el rajtam. Azt is gondolom, hogy éppen ezek a lehetőségek voltak azok, amelyeket a Szövetségi Köztársaságban egészen használható módon és tartósan fennálltak. Így végül a hatvannyolcasok gondolatai elkezdtek károsnak bizonyulni. Berlinben a *Wissenschaftskolleg*ben néhány évvel később egészen tanulságos beszélgetéseket folytattunk erről sok lengyel és magyar kolléga részvételével, ha jól emlékszem Ságvári Ágnes is ott volt a résztvevők között.

SzZ: *Ezzel összefügg annak a kérdése, hogy hogyan viszonyult a Frankfurti Iskola tevékenységéhez?*

OM: A Ritter-iskolát szokás a Frankfurti Iskolával szembeállítani.

SzZ: *Az egyetemi tanulmányaim során egyértelmű tantétel volt, hogy a Ritter-iskola és a Frankfurti Iskola két ellentétes pólust képvisel.*

OM: A Ritter-iskola képviselői ezt túlságosan is hangsúlyozzák, de szigorúan tekintve azt mondhatom, hogy Habermasszal egyáltalán nem voltam rossz viszonyban. Nem fektettem különösen sok energiát abba, hogy a nevemet megismerje, ő pedig nem tett meg minden azért, hogy ezt elkerülje. Azt vallom, hogy a filozófiában szükségünk van a föderalizmusra. Ez a gondolat pedig a hessenieknél megfigyelhető, és amikor a filozófusok egymással vitatkoznak, az inkább nevezhető kellemesnek, mint fárasztónak. Unisono Úr [sic!] sem zárja ki azt, hogy a filozófia művelésében többféle meghatározott vérmérséklet létezik. Apelt például mindig nagyon csodáltam, mivel Habermas több ötlete tőle származik, bizonyos értelemben még a diskurzuselmélet is, de ő ezt sohasem vindikálta magának. Habermas egyszer meg is mondta neki, hogy: „Te nemcsak belerohansz mások kivont kardjába, hanem egyenesen fel is kínálsz magad nekik!” Ebben pedig van is valami: Apel mindig konzekvensen és ugyanúgy haladt, Habermas pedig ennél jóval pragmatikusabb volt.

SzZ: *Habermas ismeretsége is részben a 68-as eseményeknek köszönhető...*

OM: De tudjuk, hogy nem csak ennek. Ez bizony így túlzás; de bizonyos szempontból természetesen igaza van. A hatvannyolcasokkal az volt a baj, hogy hiányzott belőlük a humor, halálosan komolyan gondoltak mindent, amit pedig nagyon károsnak tartok, mert visszafelé is elsülhet. Képzeljük el a következő helyzetet, ami akkor más felállásban meg is esett: valaki habilitációja érdekében tanári ösztöndíjra pályázik,²⁷ és szándékosan nem Adornóhoz vagy Apelhez fordul, hanem politikai

²⁷ A német egyetemi magántanár bére az oktatott órák és az oktatott diákok mindenkori számától függ, tehát nem állandó és főleg nem magas. Ameddig nem kap professzori kinevezést, kénytelen egyéb jövedelemforrásokat is keresni. A professzori kinevezés előszobájának számító habilitációs folyamat alatt pályázható tanári ösztöndíj például ilyen.

ellenfeleikhez, hogy a nagyobb diverzitás érdekében ajánlásokat szerezzen a folyamat elindításához. Csakhogy ezek szakmailag elutasító ajánlásokkal kínálják meg; ha felsőbb egyetemi pozíciókról lenne szó, még érthető lenne a dolog, de józanul gondolkodva az ember nem érti az egészet: miért kell mindenkit a vesztőhelyre küldeni, ha nem *azt az* igazságot fejezik ki, amelyet én magam képviselek? Azért is kérдем ezt, mert éppen ezáltal válik a filozófia jóval unalmasabbá. Ez az egész úgy, ahogy van, butaság. A filozófiai igazságok rendszerint minél színesebbek, annál jobbak. Így öregségemre már nem is szeretek választani, mert a filozófiai spektrum egy jelentős részét, konkrétan a nézeteket képviselő embereket nem is ismerem, és így bizonyos lehetőségekkel sem vagyok már tisztában.

SzZ: *Milyen filozófiai problémákkal foglalkozik most? Talán egy új könyvön dolgozik?*

OM: A válaszom: igen! Egy könyvről van szó, amelynek most az a címe, hogy *Skepsis in der Moderne* [Szkepszis a modernitásban]. Ezt a címet a kiadó adta neki, anélkül, hogy engem megkérdezett volna. Eredetileg *Skepsis und Moderne* [Szkepszis és modernitás] lett volna a címe, ami azért egész mást is jelent; ennek az évnek a végén kellene megjelennie.²⁸ Ennek a könyvnek az a különös jelentősége számomra, hogy már nem egészséges szemmel tekintek benne a kultúra folyamatára, hanem egyre gyengülő látással, egy szemklinika orvosainak felügyelete alatt, akik nem is tudják, mondom ezt is némi iróniával, micsoda szerencsénk van, hogy részesei lehetnek egy írásfolyamatnak.

Egyre többet gondolok az életkoromra és az egészségemre, de mégiscsak filozófus vagyok, és szeretem a rossz dilemmákat elkerülni. A pszichoanalitikusok mindig a belsőre szeretnek reflektálni, szeretik elbonyolítani a dolgokat. Mindig felteszem a kérdést, hogy ez jobb vagy inkább az, ha átverekedjük magunkat a problémákon. Egyre inkább az utóbbi mellett vagyok.

SzZ: *A végére egy nehéz kérdést hagytam: milyen irányba tart ma a filozófia?*

OM: Egy dologban biztos vagyok: hogy egy időben nemcsak egy témával foglalkozunk, hanem ugyanakkor az a forma is elkísér minket, amely viszont a filozófiatörténettel együtt változik. Egyik tervem az, hogy ha még lesz hozzá energiám, akkor írok egy kisebb cikket *Verteidigung der Philosophiegeschichte* [A filozófiatörténet védelmében] címmel, mégpedig azért, hogy szembeszegüljek a Német Filozófiai Kongresszus évekkel ezelőtti, Jürgen Mittelstraß²⁹ által sugalmazott állásfoglalásával: hogy a filozófia szisztematikus diszciplína. Elég jól el tudom képzelni, miért képzeli ezt, de úgy gondolom, hogy ez mégiscsak a filozófiatörténet leértékelését

²⁸ Marquard 2007.

²⁹ Jürgen Mittelstraß (1936-) az 1999-ben, Konstanzban tartott XVIII. Német Filozófiai Kongresszus (Deutscher Kongress der Philosophie) elnöke volt.

vonja maga után. Én annak idején, münsteri diákként a másik rendszerben iskoláztam: a könyvtár is történeti szempontok szerint volt rendezve, ami azt jelentette, hogy a témák tanulmányozása közben útközben és komolyabb nehézségek nélkül a filozófiatörténetet is megismertük. A münsteri rendszer lényege az volt, hogy nem a születést vagy az élet útjának felét vették alapul, hanem az úgynevezett „temetőelvet”, vagyis a halálzási dátumot. Amikor egy filozófus meghalt, bizony a többiek is újra el kellett földelni, hogy valamilyen szempont szerint mindenki rendszerezhető legyen. Úgy gondolom, hogy ilyen rendszerezés és általában a temetőelv nélkül nincs forma sem, amely által a filozófiát tanulhatnánk. Ez a gondolat adja majd jövőbeli cikkem első bekezdését, amelyet persze majd további érvek is követnek majd. Hogyan tudunk mégis észszerű filozófiatörténetet írni? Ez a fő probléma, amely tárgyalást igényel.

SzZ: *Hangsúlyozta, hogy minden cikknek egy-egy kisebb történetnek, egy-egy kisebb használható narratívának kellene lennie, de ezek a narratívák nem Foucault vagy Barthes nézetei szerint értendők.*

OM: Ebben a kérdésben Wilhelf Schapp³⁰ és Hermann Lübbe híve vagyok. Schapp tézise így hangzik: „Az emberek nem mások, mint történeteik”, és itt nagyon fontos kiemelni, hogy a történeteket kifejezést többes számban használja. Ezek a történetek pedig a filozófia valamilyen formáját, egy meghatározott gondolkodásmódot hordoznak. A végeredmény persze az, hogy a filozófiát és az irodalmat nem lehet élesen elválasztanunk egymástól.

Az első filozófiai dolgozat, amelyet megírtam, Ritternél született szemináriumi munkaként, és akkor még nem tudtam, hogy doktori értekezésem alapját fogja képezni. Egy Kant-dolgozatról volt szó, a maga csiszolatlanságában, darabosságában, amelyről Ritter így nyilatkozott: „Marquard, ez azért nem az Opus 1!” – mindig is nagyra értékeltem ennek a megfogalmazásnak az őszinteségét. Csakhogy az a gondolat, amelyet abban a dolgozatban kifejtettem, narratívaként végigkísért egészen első nagyobb munkáimig, a doktori értekezésig.

³⁰ Wilhelm Schapp (1884 - 1965).

Irodalom

- Babits Mihály 1910: Platon [Szilasi Vilmos könyvéről]. *Nyugat* II: 1478–1479.
- Koselleck, Reinhart 2016: *Kritika és válság*. Tanulmány a polgári világ patogeneziséről. Ford.: Boros Gábor. Budapest: Atlantisz.
- Lukács György 1971 (1923): Az eldologiasodás és a proletariátus tudata. Ford.: Tandori Dezső. In *úő: Történelem és osztálytudat*. Budapest: Magvető. 319–509.
- Lukács György 1981: *Levelezése 1902–1917*. Szerk.: Fekete Éva – Karádi Éva. Budapest: Magvető.
- Marquard, Odo 1995: A tudattalan elmélete és a többé-nem-szép művészet. In: Bacsó Béla (szerk.): *Az esztétika vége – avagy se vége, se hossza?* Budapest: Ikon. 88–114.
- Marquard, Odo 2001: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Ford.: Mesterházi Miklós. Budapest: Atlantisz.
- Marquard, Odo 2007: *Skepsis in der Moderne*. Stuttgart: Reclam (UB 18524).
- Szalai Zoltán 2017: *Im Schatten Heideggers*. Einführung zu Leben und Werk von Wilhelm Szilasi. Freiburg/München: Karl Alber.
- Szilasi Vilmos 1910: *Platon*. Budapest: Franklin Társulat.
- Szilasi, Wilhelm 1946: *Macht und Ohnmacht des Geistes*. Interpretationen zu Platon: Philebos und Staat VI, Aristoteles: Nikomachische Ethik, Metaphysik IX und XII, Über die Seele III, Über die Interpretationen C 1–5. Bern: Francke.
- Szilasi, Wilhelm 1954: Schellings Anfänge und die Andeutung seines Anliegens. *Studia Philosophica* 14: 51–67.
- Varga Péter András 2017: A filozófiai biográfiaírás művészete. *Századvég* 84: 125–134.